RUS ADABIYOTI VOSITASIDA G'ARBIY YEVROPA DRAMATURGIYASINING IKKI BOSQICHLI RETSEPTSIYASI: TARJIMA POETIKASI VA MADANIY TRANSFORMATSIYA

Asadova Dilrabo Shavkatovna
mustaqil tadqiqotchi
(qiyosiy adabiyotshunoslik, Yevropa adabiyoti)

Annotatsiya. Mazkur tezisda G'arbiy Yevropa dramaturgiyasining o'zbek adabiyotida o'zlashtirilish jarayoni tahlil qilinadi. Rus adabiyotining vositachi roli, tarjima poetikasi va ikki bosqichli retseptsiya mexanizmlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: tarjima poetikasi, retseptsiya, dramaturgiya, Shakespir, Molyer, rus adabiyoti

Аннотация. В тезисе анализируется процесс освоения западноевропейской драматургии в узбекской литературе. Рассматривается роль русской литературы как посредника, а также поэтика перевода и механизмы двойной рецепции.

Ключевые слова: поэтика перевода, рецепция, драматургия, Шекспир, Мольер, русская литература.

Abstract. This thesis analyzes the process of assimilation of Western European drama into Uzbek literature. It highlights the mediating role of Russian literature, translation poetics, and the mechanisms of two-stage reception.

Keywords: translation poetics, reception, drama, Shakespeare, Molière, Russian literature.

Zamonaviy adabiyotshunoslikda madaniyatlararo aloqalar muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda tarjima asosiy vosita sifatida namoyon bo‘lib, u nafaqat til o‘zgarishini, balki madaniy kodlarning uzatilishini ham ta’minlaydi. Ayniqsa, dramaturgiya kabi murakkab badiiy tizimni boshqa madaniyatga ko‘chirish jarayoni ko‘p bosqichli va murakkab xarakterga ega.

G‘arbiy Yevropa dramaturgiyasining, xususan, Shekspir va Molyer asarlarining o‘zbek adabiyotiga kirib kelishi bevosita emas, balki rus adabiyoti orqali amalga oshgan. Bu holat tarixiy, siyosiy va madaniy omillar bilan bog‘liq bo‘lib, tarjima jarayonida ikki bosqichli retseptsiya modelini yuzaga keltirgan.

H.Jauss tomonidan ishlab chiqilgan retseptsiya nazariyasiga ko‘ra, har qanday matn yangi madaniy muhitda qayta talqin qilinadi va yangi ma’no kasb etadi [1,25]. Shu nuqtai nazardan, Shekspir va Molyer asarlari avval rus adabiy kontekstida qayta talqin qilingan, so‘ngra o‘zbek adabiyotiga moslashtirilgan.

Bu jarayonni “ikki bosqichli retseptsiya” sifatida talqin qilish mumkin. Birinchi bosqichda original matn rus madaniy tizimida interpretatsiya qilinadi, ikkinchi bosqichda esa u o‘zbek madaniy kontekstiga moslashtiriladi. Natijada asar semantik jihatdan ko‘p qatlamli tuzilishga ega bo‘ladi.

Y.Lotman madaniyatlararo aloqalarni “semiosfera” tushunchasi orqali izohlab, madaniyatlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni murakkab belgi tizimlari dialogi sifatida talqin qiladi [2,62]. Bu yondashuv dramaturgik matnlarning tarjima jarayonida qanday o‘zgarishini tushuntirishda muhim ahamiyatga ega.

Tarjima poetikasi dramaturgiya kontekstida alohida murakkablik kasb etadi. Sababi dramatik matn nafaqat o‘qish uchun, balki sahnalashtirish uchun ham mo‘ljallangan. Shu bois tarjima jarayonida dialog, ritm, intonatsiya va sahna harakati kabi elementlarni saqlab qolish muhim hisoblanadi.

Dramaturgik tarjimada nutqning sahnaviyligi asosiy mezonlardan biri hisoblanadi. Asl matndagi dialoglar nafaqat mazmuniy, balki intonatsion va ritmik jihatdan ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ularning to‘g‘ri uzatilishi sahnadagi ta’sirchanlikni belgilaydi. Shu sababli tarjimon dramatik matnni faqat lingvistik jihatdan emas, balki teatr estetikasi nuqtai nazaridan ham qayta yaratadi. Bu jarayonni izohlashda G. Genette tomonidan ishlab chiqilgan папатекст nazariyasi ham muhim bo‘lib, u matn atrofidagi elementlar orqali uning qabul qilinishiga ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlaydi [5,34]. Natijada dramatik tarjima sahna uchun moslashtirilgan mustaqil badiiy hodisaga aylanadi.

A.Lefevere tarjimani “qayta yozish” sifatida talqin qilib, unda madaniy va ideologik omillar muhim rol o‘ynashini ta’kidlaydi [3,14]. Shu sababli Shekspir va Molyer asarlarining rus tiliga tarjimalari allaqachon ma’lum darajada transformatsiyaga uchragan bo‘ladi.

Keyingi bosqichda esa bu matnlar o‘zbek tiliga tarjima qilinadi va yana yangi madaniy kontekstga moslashtiriladi. Bu esa ikki martalik transformatsiyani yuzaga keltiradi. Natijada asar nafaqat tarjima qilinadi, balki qayta yaratiladi.

Bu jarayon ayniqsa obrazlar tizimida yaqqol namoyon bo‘ladi. Shekspir qahramonlari yoki Molyer komik tipajlari o‘zbek adabiy muhitida yangi semantik ranglarga ega bo‘ladi. Ular milliy mentalitet va madaniy qadriyatlar asosida qayta talqin qilinadi.

G.Gadamerning hermenevtik nazariyasiga ko‘ra, har qanday tushunish jarayoni interpretatsiya bilan bog‘liq bo‘lib, matn har safar yangi ma’no kasb etadi [4,45]. Shu jihatdan dramaturgik tarjima - bu doimiy qayta talqin jarayonidir.

Dramaturgik tarjimalarda til masalasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Dialoglarning tabiiyligi, sahnaviylik va ifodaviylik darajasi tarjimaning muvaffaqiyatini belgilaydi.

Rus adabiyoti bu jarayonda vositachi sifatida nafaqat tilni, balki estetik me'yorlarni ham uzatadi. Bu esa o'zbek dramaturgiyasining shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

Shu bilan birga, o'zbek dramaturgiyasi bu ta'sirni passiv qabul qilmagan, balki uni ijodiy qayta ishlagan. Natijada milliy dramaturgiya yangi shakl va mazmun kasb etgan.

Ikki bosqichli retseptsiya jarayonida matnning ayrim elementlari yo'qolishi yoki o'zgarishi mumkin. Biroq bu yo'qotish emas, balki yangi madaniy shakllanish sifatida qaralishi lozim.

Biroq bu o'zgarishlar faqat yo'qotish sifatida emas, balki yangi badiiy imkoniyatlarning yuzaga kelishi sifatida talqin qilinishi lozim. Har bir madaniyat o'z estetik mezonlari asosida matnni qayta ishlab, unga yangi ma'no yuklaydi. Shu nuqtai nazardan, Shekspir va Molyer asarlarining o'zbek tilidagi talqinlari milliy dramaturgiyaning rivojlanishida muhim bosqich bo'lib xizmat qilgan. H. White ta'kidlaganidek, har qanday tarixiy va badiiy matn narrativ konstruktsiya sifatida mavjud bo'lib, u har bir yangi madaniy muhitda qayta shakllanadi [2,34]. Natijada dramatik asar o'zining dastlabki shaklidan uzoqlashgan holda, yangi madaniy makonda mustaqil estetik qiymat kasb etadi.

Zamonaviy adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan qaraganda, tarjima jarayoni madaniyatlararo dialogning muhim shakli hisoblanadi. U orqali turli madaniyatlar o'zaro boyiydi.

G'arbiy Yevropa dramaturgiyasining o'zbek adabiyotida o'zlashtirilishi murakkab va ko'p bosqichli jarayon hisoblanadi. Bu jarayonda rus adabiyoti vositachi model sifatida muhim rol o'ynagan.

Ikki bosqichli retseptsiya natijasida asarlar yangi semantik va estetik sifat kasb etgan. Bu esa o'zbek adabiyotining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jauss H.R. Toward an Aesthetic of Reception. – 1982. – P. 25.
2. Лотман Ю.М. Семиосфера. – СПб., 2000. – С. 62.
3. Lefevere A. Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame. – 1992. – P. 14.
4. Gadamer H.-G. Truth and Method. – 1975. – P. 45.